

הרב חיים מרקוביץ

הדלקת נר חנוכה בשדה

- א. הדלקת נרות בפתח הבית - שיטת רש"י
- ב. הדלקת נרות בפתח הבית - שיטת התוספות
- ג. בירור שיטת רש"י
- ד. הסבר שיטת רש"י מקושית הרשב"א
- ה. הסבר מחלוקת הראשונים
- ו. פסיקת ההלכה
- ז. הדלקה, חובת הגוף ולא חובת הבית
- ח. שיטת ה'מרדכי' בחיוב הדלקת נרות במי שנמצא אצל גויים מחוץ לביתו
- ט. גדר ברכת הרואה נר חנוכה
- י. בירור שיטת ה'מרדכי'
- יא. מסקנת ההלכה

יש לעיין בסוגיא זו בשתי נקודות מרכזיות: א. אם בכלל ניתן להדליק נרות שלא ב'בית'.
ב. אם ניתן להדליק נרות רק בכדי שיהיה אפשר לברך את ברכת 'הרואה' נר חנוכה.

א.הדלקת נרות בפתח הבית - שיטת רש"י

בגמרא (שבת כב.):

"אמר רבה נר חנוכה מצווה להניחה בטפח הסמוך לפתח".

נחלקו האמוראים באיזה צד: לדעת רב אחא בריה דרבא מניחה בימין הפתח, ולדעת רב שמואל מדפתי בשם שמואל יש להניח בצד שמאל. והלכה שמניחה משמאל כדי שיהיה נר חנוכה משמאל ומזוזה מימין.

עיקרו של נר חנוכה הוא לשם פרסומי ניסא, על כן במקום שאין בו פרסומי ניסא אין להדליק נרות. עיקרון זה נלמד מדברי רב תנחום בגמרא (שם): "נר חנוכה שהניחו למעלה מעשרים אמה פסולי". ומפרש רש"י שלמעלה מעשרים אמה לא שלטא ביה עינא ואין בזה פרסומי ניסא.

עוד למדנו שעיקר פרסום הנס הוא לרבים, שהרי בגמרא (שם כא.): נאמר שזמן ההדלקה הוא עד שתכלה רגל מן השוק. ונאמר שם עוד:

"תנו רבנן נר חנוכה מצווה להניחה על פתח ביתו מבחוץ. אם היה דר בעלייה מניחה בחלון הסמוכה לרה"ר, ובשעת הסכנה מניחה על שלחנו ודיו".

ומפרש רש"י:

"מבחוץ: משום פרסומי ניסא, ולא ברשות הרבים אלא בחצירו, שבתיהן היו פתוחים לחצר".

הסיבה שאין מדליקין בתוך הבית היא, איפוא, משום פרסומי ניסא, והפרסום לבני הבית בלבד אינו מספיק, לכן יש להדליק בחוץ, אלא שאם כן יקשה מדוע אין להדליק בפתח רשות הרבים, הרי שם יש יותר עוברים ושבים ופרסום הנס גדול. יש להשיב על כך מדברי רש"י בפירושו לדברי רבה שיש להניח את הנרות בפתח הבית בטפח הסמוך לפתח כדי

שיהא ניכר שבעל הבית הניחם שם. על כן אם הבתים פתוחים לחצר, אבל כולם מדליקים בפתח רשות הרבים לא יהא ניכר מי הדליק, לכן יש להדליק בפתח הבית. לפי הסבר זה המשך דברי הברייתא "אם היה דר בעלייה" פשוט: רש"י מפרש שאין לו מקום להניח את הנרות בחצר, כוונתו היא שאין לו כניסה פרטית לביתו מן החצר, לפיכך אם ידליק נרות בחצר לא ידעו מי הדליקם ואם הדר בעלייה הדליק נרות. (וע"ע בב"י או"ח סימן תרעא סעיף ה) למדנו מכך, שעד כדי כך חשוב היכר זה והבחנה זו - מי הדליק את הנרות, עד שעדיף הוא על פרסומי ניסא גדול יותר. לפיכך עלינו לברר יסוד חובה זו מה ענינה ושייכותה לפרסום הנס.

אמנם בספר ראש יוסף (למוהר"י אישקאפא או"ח סימן תרעא, דפוס איזמיר ת"ח) כתב שהטעם שמדליק בפתח הבית ולא בפתח החצר הפונה לרשות הרבים הוא כדי שלא יאמרו שהונחו הנרות שם להאיר הולכים ברחוב ולא בגלל פרסומי ניסא. אך כאמור לעיל מדברי רש"י נראה שהעיקר הוא בגלל ההיכר הנצרך בין הנרות למי שהדליקם. עוד למדנו בגמרא (שבת כג.):

"אמר רב הונא חצר שיש לה ב' פתחים צריכה ב' נרות, ואמר רבא לא אמרן אלא מב' רוחות אבל מרוח אחת לא צריך וכו'. לעולם משום חשדא דבני מתא וזימנין דמחלפי בהאי ולא חלפי בהאי ואמרי כי היכי דבהאי פתחא לא אדליק בהך פתחא נמי לא אדליק". רש"י (ד"ה 'חצר') מפרש שמדובר בבית שיש לו שני פתחים לחצר, וחובת ההדלקה היא שיהא ברור שהדר בבית זה הדליק נרות, ולכן אם יש שני פתחים בצד אחד שבודאי שהעובר שם יראה את הנרות, די שידליק בפתח אחד, אך אם כל פתח נמצא בצד אחר של הבית, יש חשש שמא יעברו רק בצד שלא הדליקו את הנרות ויחדשו בבעה"ב שלא קיים את מצוות חכמים, לכן ידליק בשני הפתחים. וגדר זה המחייב לא רק שידעו מי הדליק, אלא שגם יתקיים בצורה כזו שלא יהא מקום לחשד שמא לא הדליק צריך בירור, שהרי לא מצאנו דבר שכזה בשאר מצוות שצריך אדם לעשותן באופן שיהיה ניכר לכל שעשאן ולא יבואו לחשדו.

ב.הדלקת נרות בפתח הבית - שיטת התוספות

לתוספות, יש שיטה אחרת בכל ענין זה.

את הדין שצריך להדליק בפתח הבית מבחוץ הם מפרשים (כא: ד"ה 'מצווה') שמדובר בפתח החצר הפונה לרשות הרבים, ומסתבר שהטעם הוא שבכך יש יותר פרסומי ניסא. ומפרשים הם (שם) במקביל את הסוגיא של "חצר שיש לה שני פתחים" כפשוטה, שלחצר עצמה יש שני פתחים לרשות הרבים, ולא כרש"י שפירש שבחצר יש בית שיש לו שני פתחים.

התוספות מביאים ראיה לפירושם מדברי רב הונא (שם כג.): "נר שיש לו שני פיות עולה לשני בני אדם". הדבר לא יתכן לשיטת רש"י, שהרי אם פתחי הבתים סמוכים זה לזה, ומניח את הנר בין שניהם, יצא שיהא הנר מצד ימין לפתח אחד ומצד שמאל לפתח השני, והרי קיימא לן שהנר צריך להיות תמיד משמאל. אלא ודאי שמדובר בפתח החצר הפונה לרשות הרבים, ועולה נר זה לשני בני אדם הדרים בחצר.

אמנם רש"י עצמו נשמר מקושיא זו, ובפירושו לדברי רב הונא שם (ד"ה 'שני פיות') פירש שמדובר בנר המיועד לשני בני אדם הדרים באותו בית, שמדליקים שניהם באותו הפתח.

וכתב המהרש"א שהתוספות לא אמרו פירוש זה, משום שלדעתם בסוגית 'המהדרין מן המהדרין' (שם כא: בד"ה 'יהמהדרין') היא, שרק אחד מדליק בבית ולא כל בני הבית. ומכל מקום שיטת התוספות צריכה ביאור, מדוע יש להדליק את הנרות בטפח הסמוך לפתח דווקא, הרי לשיטתם אין צורך בהיכר מי הדליק את הנרות, ומהו כל החשש הגדול לחשד שמא לא הדליק נרות כלל.

ג. בירור שיטת רש"י

נשוב ונעיין בשיטת רש"י. בסוגית טפח סמוך לפתח פירש רש"י (כב. ד"ה 'מצווה להניחה') שמדובר בפתח הנמצא "בחצר או ברשות הרבים", בפשטות הכוונה לבית שפתוח לרשות הרבים ממש, אבל בחכמת מנוח מפרש את דברי רש"י שמדליק בפתח הבית ולא בפתח החצר כך:

"כלומר, אין צריך להניח ברשות הרבים, משום דבחצר דרים הרבה בני אדם ואיכא פרסומי ניסא, אבל כשרוצה יכול להניח ברשות הרבים, וזהו שכתב לקמן 'בחצר או ברשות הרבים'. ועוד לפעמים אינו יוצא אם מניחה בחצר, אם אין דרים שם אלא בני אדם מועטין וצריך להניחה ברשות הרבים".

ודבריו צריכים עיון, שהרי הוא מתעלם ממה שכתב רש"י שצריך שיהא ניכר שבעל הבית הדליק את הנרות, ואם מניח בפתח רשות הרבים לא יהא הדבר ניכר. עוד יש להקשות מדוע צריך היה רש"י לפרש את סוגית נר שיש לו שני פיות העולה לשני בני אדם שמדובר בנוהגים כמהדרין ולא פירש באופן פשוט כתוספות - במי שהדליקו בפתח רשות הרבים. ועוד טוען כנגד דעה זו בחידושי הרב אלעזר משה הורוויץ (שם) ממה שאמרו בגמרא (כא:): שהדר בעלייה מניחו בחלון הפונה לרשות הרבים, והרי יכול להניחו בפתח החצר; על כרחנו שאין להניח בפתח הפונה לרשות הרבים אלא אם כן הבית פתוח לשם. אלא שלכאורה היה מקום לסייע לדעת היחכמת מנוח' משיטת הר"ן (ט: -י. מדפי הרי"ף) שהסביר את כל הסוגיות הנ"ל כשיטת רש"י, ובסוגית נר שעולה לשני בני אדם הביא תחילה את פירוש התוספות - שמדובר שהדליקו שני אנשים בפתח רשות הרבים, ואח"כ את פירוש רש"י שמדובר בהדלקה בפתח הבית כדרך המהדרין; משמע שניתן להדליק גם בפתח רשות הרבים.

אך גם זה צריך עיון, שהר"ן עצמו פירש את הדין של ההדלקה בטפח הסמוך לפתח כרש"י, שצריך שיהיה ניכר מי הדליקו, וא"כ א"א להדליק בפתח רשות הרבים שהרי שם לא ניכר מי המדליק. צריך, אם כן, לומר שמדובר בחצר שיש בה רק שני אנשים ולא יותר, ולכן מותר להם להדליק בפתח רשות הרבים, שממילא ניכר שכל אחד הדליק. וראה גם בספר 'מועדים וזמנים' (ח"ו סימן פז) שכתב כן.

ונראה לחקור בזה אם החובה היא שיהא ניכר על כל נר לאיזה בית הוא שייך, או שמא יש להדליק רק באופן שידעו שבעל הבית הדליק נרות, אבל אין צורך שידעו אלו הן נרותיו. לכאורה נחלקו בזה רש"י והר"ן: לדעת הר"ן מספיק שיהיה ניכר שבעל הבית הדליק, לכן בחצר שיש בה שני בתים שניהם יכולים להדליק בפתח החצר, שהרי ניכר שכל אחד הדליק. אבל רש"י סובר שצריך שיהא ניכר לאיזה בית שייך כל נר, על כן אם הדליקו שנים בפתח החצר לא ניכר לאיזה בית שייך כל נר וממילא לא יוצאים בזה ידי חובה, ולכן הוצרך רש"י לפרש שמדובר ששנים מדליקים בפתח בית אחד כדרך המהדרין.

ד. הסבר שיטת רש"י מקושית הרשב"א

עוד הקשה הרשב"א על שיטת רש"י מדברי המשנה בבבא קמא המובאים בסוגייתנו (כא): גמל העובר ברשות הרבים וטעון פשתן, ונדלק הפשתן בנר של חנווני העומד ברשות הרבים והדליק את הבירה, החנווני חייב; הוסיף רבי יהודה שאם מדובר בנר חנוכה פטור. מעתה יקשה לשיטת רש"י מדוע פטור, הרי עליו להניח את הנרות בתוך החצר ליד פתח ביתו ולא ברשות הרבים. ולא עוד אלא שרש"י לכאורה סותר את עצמו שבבבא קמא (כב). ד"ה 'בנר חנוכה פטור' כתב: "שמצווה להניחה ברשות הרבים לפרסומי ניסא". ובאמת הריטב"א בחידושו כתב על פי דברים אלו לפרש את רש"י בדומה לפירושו של החכמת מנוח וזה לשונו:

"יומה שפרש"י ז"ל לא מבחוץ ברשות הרבים אלא מבפנים סמוך לרשות הרבים, לאו למיסר בחוץ ממש אתא, כי מנהגם היה להדליק מבחוץ ממש, אלא הוא הדין סמוך לחוץ מבפנים בענין שיכירו בני רשות הרבים".

הנה להריטב"א ניתן להדליק גם בתוך החצר, אבל בתנאי שיהיו הנרות נראים לבני רשות הרבים. ודברים אלו תמוהים מאוד, שהרי דברי רש"י ברור מיללו, החובה היא להדליק בפתח הבית בכדי שיהיה ניכר מי הדליקו, ופרסום הנס הוא לבני החצר ולא לבני רשות הרבים, ולחידושו של הריטב"א אין זכר בדברי רש"י, והדבר צ"ע.

ולישב את שיטת רש"י יש לומר בפשטות שכיוון שחנותו פתוחה לרשות הרבים יכול להדליק שם והרי זה כבית הפתוח לרשות הרבים. מה גם שאז החנות היתה חלק מביתו של האדם; ראה בגמרא (בבא בתרא כט): "האי חנותא דמחוזא דליממא עבידא ולליליא לא עבידא". דהיינו שלא היו דרים בהם בלילות (כמבואר ברשב"ס שם), וממה שכינו זאת 'חנותא דמחוזא' נראה שזה היה מיוחד למקום שם ובדרך כלל היו החנויות מיועדות גם לדירת לילה. עוד ראה בגמרא (סוכה ח): דיון על חיוב סוכה ב'סוכות יוצרים', ומפרש רש"י (שם): "כך היה דרך של יוצרי כלי חרס בימיהן עושין להם שתי סוכות זו לפני זו, מפנימית הוא דר ומצניע קדרותיו, ובחיצונה הוא עושה מלאכתו ומוציא קדרותיו למכור". מבואר בזה שדרך החנויות כך היה: דר אדם בחלקן הפנימי וחלקן החיצון היה משמש לחנות. שוב ראיתי שגם בתוספות הרא"ש (שם) מיישב כך את דברי רש"י, ע"ש.

ה. הסבר מחלוקת הראשונים

על מה שאמרו בגמרא (כא): "מצות חנוכה נר איש וביתו" הקשה הפני יהושע מדוע שונה מצוה זו משאר מצות שהן מוטלות על היחיד, והן חובת הגוף, ואי אפשר לקיימן ע"י שליח ואילו מצות נר חנוכה יוצא ידי חובה בנר לבית. ובשפת אמת (שם) תמה באופן זה:

"ויש לעיין אי המצווה נר אחד בבית כמו מזוזה וכמו נר שבת, דכל שהדליק לשם שבת אף שהדליק מי שיהיה די. ולפי זה אפשר דגם בי בעלי בתים הדרים בבית אחד די להם בנר אחד, והא דאושפיזא משתתף בפריטי י"ל שהוא לעשות המצווה בממונו, אבל מדינא יוצא. או נימא דהמצווה על כל אדם אלא דבעל הבית מוציא כל בני ביתו. אבל אם כן קשיא פשיטא דכל מצווה יכול להוציא חברו".

השפת אמת חוקר האם מצות ההדלקה היא חובת הבית כמזוזה, דהיינו שבבית שאדם דר בו תהא בו מנורה דלוקה בחנוכה, וממילא די מעיקר הדין בנר אחד לבית גם אם דרים כמה אנשים, או שמא חובת היחיד היא, שכל יחיד חייב להדליק נר, אלא שנתחדש בזה שיכול אחד להוציא את חברו, משא"כ בשאר מצוות. ומה שסיים "א"כ קשיא פשיטא

דכל מצווה יכול להוציא חבירו" צלע"ג שהרי כלל פשוט הוא שאי אפשר לאחד להוציא את חבירו ידי חובתו במצוות שבגוף כמבואר בראשונים ואחרונים בהרבה מקומות, ולהיפך זהו עיקר החידוש בכאן.

לעני"ד יש להסביר את מחלוקת רש"י ותוספות לאור חקירה זו. רש"י סובר שגדר המצווה הוא שיהיה לכל בית נר, לפיכך אכן מסתבר שיש צורך שהנר יהא בפתח הסמוך לבית שיהא ניכר שהוא שייך לו, וזהו שכתב רש"י שיהיה ניכר שבעל הבית הדליקו. הטעם לכך שהחובה היא להדליקו מבחוץ הוא אכן משום פרסומי ניסא, אך מכיוון שהחובה מוטלת על הבית אי אפשר להדליק בפתח החצר. מעתה גם מובן מאוד ענין הדלקת הנרות הכפולה מפני החשד: שונה הדבר מכל המצוות שהן עניינן של אדם, שהרי בהן עושה אדם מעשה ומקיים המצווה ודיו, ומה לנו לחשוד אם נטל לולב אם לאו, החושד בכשרים לוקה בגופו, אך כאן הענין שונה המצווה מוטלת על הבית ועניינה דוקא בפרסום - פרסומי ניסא, בפתח הבית. לכן מובן שאם יש פתח שבו אין נרות דלוקים יאמר כל אדם בבית זה לא הדליקו נרות, לכן יש למנוע את החשד ולהדליק בכל פתח.

אבל התוספות סוברים שהדלקת נר חנוכה היא חובתו של היחיד, אלא שנתחדש בכאן שיכול בעל הבית להוציא ידי חובה את בני ביתו, ואורח יכול להשתתף בפרוטה וכד'; אלא שקבעו חכמים להדליק בפתחי הבתים משום ששם יהיה יותר פרסומי ניסא, אך לא משום שזו חובת הבית. לכן מובן שפיר מדוע לשיטתם יש להדליק בפתח החצר ולא בפתח הבית - שהרי שם יהא יותר פרסומי ניסא. והטעם להדלקה בטפח הסמוך לפתח י"ל שזה משום הטעם שנימקו בגמרא שם כדי שתהיה מזוזה מימין ונר חנוכה משמאל, וזה שייך אם החנוכה סמוכה לפתח, משא"כ אם היא מרוחקת ממנו, אין זה נקרא שהוא מסובב במצוות.

אלא שא"כ יש להקשות מדוע סוברים התוספות (כא: ד"ה 'והמהדרין') שהנהגת המהדרין מן המהדרין היא שבעל הבית מדליק עבור כולם ולא שכל אחד ואחד מדליק לעצמו כשיטת הרמב"ם, הרי שיטתם היא שהמצווה חלה על היחיד. זאת תירצו התוספות עצמם באומרם שא"כ לא יהא ניכר מספר הימים מאחר שיחשבו שמספר הנרות הוא מספר האנשים בבית. בזאת גם אפשר ליישב את קושיית הפני יהושע מדוע במצווה זו יכול אדם להוציא את חבירו משא"כ בשאר מצוות, והתשובה פשוטה משום שכך ניכר טפי מספר הימים. וראה עוד מש"כ בישוב קושיא זו בערוך השלחן (סימן תרעא סעיף יז).

ו. פסיקת ההלכה

הטור (סימן תרעא) פסק הלכה כשיטת התוספות שמדליקים על פתח החצר, ובתחילת הסימן כתב את דין ינר שיש לו שני פיות שעולה לשני בני אדם, אך לא פירש במה מדובר. הבי"י כתב לפרשו כשיטת רש"י, אבל הבי"ח טוען שהטור סובר כתוספות, שעולה לשני אנשים שגרים בחצר ומדליקים יחד בפתח החצר, ובאמת כך מסתבר, שהרי הטור סובר כשיטת התוספות. בשלחן ערוך (סימן תרעא סעיף ה) נפסק כשיטת התוספות, ובסעיף ג כתב בסתמא דנר שיש לו שני פיות עולה לשני בני אדם. המגן אברהם (ס"ק ב) הביא את פירוש רש"י, וזה לפי מה שבבי"י פירשו כן. אלא שזה צריך עיון מדוע נטו הבי"י והמג"א מפירוש התוספות הרי השו"ע בעצמו הכריע כמותם; ולא עוד אלא שסתירה פנימית יש בזה, שהרי בסעיף ב פסק השו"ע כשיטת התוספות שלהמהדרין מן המהדרין בעל הבית מדליק עבור כולם, וא"כ לשיטתו בכה"ג רק אחד מדליק. והדבר צ"ע.

אלא שכמובן אין בזה נפקא מינה להלכה, שהרי ודאי שהתוספות מודים שגר שכוזה שהודלק לשני בני אדם הנוהגים כדעת המהדרין שעולה לשניהם, ורק פירוש הנושאי כלים להשו"ע הוא שתמורה.

ומכל מקום עולה להלכה שיש להדליק נרות בפתח החצר הפונה לרשות הרבים ולא בפתח הבית, משום ששם יש יותר פרסומי ניסא. לכאורה נראה שבבניני דירות יש להדליק בכניסה לבנין שזהו פתח החצר, ולא בפתח הבית וגם לא בחלון, וצ"ע המנהג הרווח בצבור להדליק בחלונות הבית.

בנוהג זה כבר התקשו האחרונים, והסביר בעל ערוך השלחן (או"ח סימן תרעא סעיף כד) שמכיוון שתקופה זו היא תקופת החורף, הדרך היחידה שניתן להדליק בחוץ היא ע"י שנדליק את הנרות בתוך תיבת זכוכית וכולי היא לא אטררוהו רבנן, ועוד שבוזה לא יהיה היכר כל כך שהדבר נעשה לשם מצוה, וגם לא יתנו לעשות כן בכל המקומות. אלא שהסבר זה תמוה ביותר, שהרי גם בארץ ישראל תקופה זו היא תקופת החורף, ואף כאן אי אפשר להדליק את הנרות אלא בכלי זכוכית, ואם בכל זאת עיקר הדין להדליק בחוץ, על כרחך שכן אטררוהו חכמים להדליק באופן זה. וכן שני הסבריו הנוספים בודאי שבימינו אינם תקפים, שהרי ישנה ממילא תאורת רחוב, וניכר בבירור שההדלקה היא לשם מצוה, ובודאי גם שאין מי שמונע את האנשים מלהדליק בחוץ.

וראה עוד בספר 'נמוקי אורח חיים' (להגה"ק ממונקאטש סימן תרעא ס"ק א) שכתב שלסבו בעל היבני יששכר' היה כלי מזכוכית לנר חנוכה ושמר אותו לזמן ביאת המשיח ולא רצה להדליק בו, וכתב הטעם לזה שמכיוון שודאי בכל מקום אי אפשר להדליק בלי כלי זה, שהרי יכבו הנרות מהרוח, היו צריכים הפוסקים להזכיר זאת, אך לא הזכירו כן, משמע שניתן להדליק בבית, והוסיף:

"וא"ת שבאמת צריך להדליק מבחוץ בכלי זכוכית, י"ל בדברי הלכות קטנות למהר"י חאגיז ז"ל אם רואים זקן או ת"ח דרך זכוכית, והכי נמי בנר חנוכה יש להסתפק לפי זה כיון שנתקן 'לראותו' בלבד, אם הוי זה ראייה דרך הזכוכית או דילמא כיון שרואין האור דרך הזכוכית הוי פרסומי ניסא, וצ"ע."

ובאמת בימינו ברור שהוכרע ספק זה שהרי כל היראים מדליקים בפתחי הבית בכלי זכוכית ואינם חוששים לספקו של מהר"י חאגיז, וא"כ עדין צריך ביאור מנהג העולם להדליק בחלונות ולא בפתחי הבתים.

ברם לפי מה שבארנו בשיטת התוספות שהיא שנפסקה להלכה ניחא, משום שיש לומר בכאן דבר נוסף: שהנה יש לחקור במה שהצריכו חכמים להדליק בפתח הבית אם זה משום שיש להדליק בפתח דווקא, או שמא ההדלקה בפתח היא רק משום ששם יש יותר פרסומי ניסא לרבים, שכל העוברים ושבים רואים את הנרות. ובאמת זו נפקותא נוספת בין רש"י והתוספות לפי מה שבארנו לעיל: לשיטת רש"י שחובת ההדלקה היא מן החובות המוטלות על הבית נראה שיש דין להדליק בפתח הבית דווקא, שזהו המקום המייצג יותר מכל את הבית. אבל לשיטת התוספות שחובת ההדלקה היא חובת הגוף נראה שמה שקבעו חכמים להדליק בפתח הוא רק משום שזהו המקום שבפשטות יש יותר פרסומי ניסא, אבל אם יהיה מקום שיש בו יותר פרסומי ניסא, כגון במקום שפתח החצר פונה לרחוב צדדי, אך יש לבית חלון לרחוב ראשי, יש מקום לומר שידליק בחלון. ול דיון הגמרא אם מדליק בצד ימין של הפתח או שמאל הוא רק במקום שמדליק בפתח, אבל אין ללמוד מזה שיש דין הדלקה מסוים בפתח גופא.

לפיכך ניחא במקצת מנהג העולם, אם מדליקים במקום שהפרסום לרבים לכל הפחות שווה לפרסום שיווצר מהדלקה בפתח החצר, וכל שכן אם יש שם יותר פרסומי ניסא.

ז. הדלקה, חובת הגוף ולא חובת הבית

המסקנה שעולה מבידור זה היא שחובת ההדלקה להלכה היא חובת הגוף, וממילא בכל מקום שנמצא חייב בהדלקה, גם אם אינו ישן בבית. שוב מצאתי בשו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן כט) שהכריע כן, אמנם מנימוקים וטעמים אחרים ע"ש, וז"ל בהכרעתו:

"ולדעתי נראה להסביר דכוונת הברי"ח היא בכזאת, כי חיוב הדלקת נר חנוכה הוא חיוב מוטל אקרקפתא דגברא מבלי שיהא קשור בהחפצא, ושונה היא מצוה זאת בזה גם ממצות מזוזה, דמצות מזוזה אע"פ שחובת הדר היא אבל החיוב קשור עם חפצא, דהיינו עם שיעור בית שדר בו ובעינן שיהא ע"ז שם בית, ובלי זה ליכא חובת הדר, אבל משא"כ מצות הדלקת נר חנוכה דהמצוה קשורה רק עם גוף האדם ובהיכא שנמצא חייב להדליק ומסתבר שאפילו אם אחד יקבע לו מטה בפנה אחת מפנינות הרחוב וישן ויאכל שם שג"כ יהא חייב להדליק על ידו ובסמוך נר חנוכה ואעפ"י שאין לו בית כלל.

ולזאת בהכרעת ההלכה בזה נלענ"ד שחייבים להדליק נ"ח כשישנים בחוץ על פני השדה, ועל אחת כמה כשישנים באהל, בלא קירוי שחייבים להדליק אפילו בהיקף מחיצות בלא קירוי [או בחפירות] ולהשים הנרות בעשישית שלא ינשב הרוח ויכבה וממילא גם לברך, וזה עדיף גם מלהסתמך על מה שמדליקים בבית (למי שיש לו), כי זהו גדר עיקר המצוה ופרסומה, לראות נר חנוכה דולקת".

אמנם הרב פרנק ('מקראי קודש' לחנוכה סימן יח) סובר שר נר חנוכה הוא חובת הבית, ומציין לתוספות (סוכה מו. ד"ה 'הרואה') שם נאמר "שיש כמה בני אדם שאין להם בתים ואין בידם לקיים המצווה" ועל כן תיקנו ברכת הרואה, ולדעתו גדר בית בזה הוא כגדר בית לענין מזוזה. והוסיף את משי"כ בשו"ת מהרש"ם (חלק ד סימן קמו) שקרונות רכבת או ספינות של ימינו נחשבים כבית ויש להדליק בהם נרות. אלא שלפי מה שכתבנו נראה ברור שהכרעת השו"ע כדעת התוספות בנוגע למקום הדלקת הנר היא לא כך, והתוספות בסוכה אינם מסכימים בזה עם התוספות במסכת שבת, וביותר שאין הכרח לפרש כך בדעת התוספות שם, שהרי התוספות לא כתבו שמי שאין לו בית פטור מן המצווה, אלא שיש אנשים שאין להם בית ועל כן אינם יכולים לקיימה, ואולי חוסר היכולת הוא רק בגלל שאין להם עששית וכדומה, אך אין זה משום שהם פטורים בעצם מהדלקת הנר. ומכיוון שגם מדברי התוספות בסוכה אין הכרח לומר שחובת ההדלקה תלויה בבית, ממילא קמה וגם ניצבה ההוראה שחובה זו היא חובת הגוף, וכהכרעת הציץ אליעזר, וגם מי שאינו בבית חייב בהדלקה אם לא מדליקים עליו בביתו.

ח. שיטת ה'מרדכי' בחיוב הדלקת נרות במי שנמצא אצל גויים מחוץ לביתו

עוד יש לדון בענינין מכיוון נוסף. כתב הבית יוסף (או"ח סימן תרעז סימן ג) בשם הארחות חיים (סימן יג) שמי שהלך לכפר שאין בו יהודים ולן שם בחנוכה, אע"פ שאין לו בית מיוחד, שמענו שהר"ר משולם היה נוהג להדליק ולברך זכר לנס. הנה הדין הוא שמי שמדליקין עליו בביתו יוצא בזה ידי חובה ואינו צריך להדליק, אלא שאם יש לו בית מיוחד צריך להדליק מפני החשד (או"ח שם סעיף א), ומחדש רבנו משולם שגם אם פטור

משום שאין לו בית מיוחד חייב להדליק זכר לנס. כן כתב גם הרמ"א בדרכי משה (שם ס"ק ג) בשם הכלבו (חנוכה סימן מד), וכן דעת ריא"ז כמובא בשלטי גיבורים (שבת י. מדפי הרי"ף ס"ק א) והוסיף טעם "שהרי אין הנס מפורסם אצלנו", חיוב זה צריך בירור והרחבה, שהרי סוף סוף כבר יצא ידי חובה בהדלקת ביתו. ועוד יש לעיין בשיטה זו אם גם מי שלן תחת השמים בכלל זה.

ממשיך הב"י וכותב בשם הארחות חיים:

"מי שבא בספינה או שהוא בבית גויים מדליק בברכות ומניחה על שולחנו. ולא דמי לאכסנאי דאמרינן דאי מדליקין עליה בגו ביתיה לא בעי לאשתתופי, דשאני התם שיש פרסום הנס בהדלקת אושפיו, וכ"כ המרדכי (שבת סימן רסז)".

המעייין בדברי המרדכי המצויינים בזה ימצא חידוש גדול: הנה בגמרא (שבת כג.) למדנו שגם מי שרואה את הנרות חייב לברך את ברכת שעשה ניסים, ומבאר רש"י (שם ד"ה 'הרואה') את גדר החיוב:

"ומצאתי בשם רבנו יצחק בן יהודה שאמר משם רבנו יעקב דלא הוזקקה ברכה זו אלא למי שלא הדליק בביתו עדיין או ליושב בספינה".

וכן מופיע הדבר בסדור רש"י (סימן שיז). פשטות הדברים מורה שחיוב הברכה חל על מי שעדיין לא יצא ידי חובתו, אע"פ שיתכן שיחזור אח"כ לביתו וידליק שם. ובתשובות רש"י (מהד' אלפנבין סימן רצא) הלשון היא: "כגון שאין בדעתו להדליק בביתו, או כגון שהיה הולך בספינה או שהיה עובר בדרך שלא היה יכול להגיע לביתו קודם ההדלקה". וכן בשבולי הלקט (סימן קפה). לשון זו אינה ברורה כל צרכה אם כשיגיע לביתו יהיה חייב להדליק שוב בברכה אם לאו, אך מכל מקום זה ברור שמי שכבר יצא ידי חובה בהדלקת בני ביתו אינו מברך. כמו כן לא נתברר כאן אם חייב לראות את הנרות או שמא רק אם במקרה ראה חייב לברך, אבל אינו חייב לראותן.

המרדכי מוסיף ומחדש שני חידושים: א. יש חיוב לראות את הנרות ב. גם מי שיצא ידי חובה בהדלקת בני ביתו חייב לראותן. זה לשונו:

"לקמן מסיק קא מדליקי עלאי בגו ביתאי, ומכל מקום צריך לראות כדאמר בסמוך: הרואה, יומא קמא מברך ב' מכאן ואילך א'. וכן אומר ר"י שנהגו בני אדם שהיו הולכין בגייר"ש ביריד, ולא היה דר יהודי באותה עיר, ומדליקין בבית הנכרי".

מבואר בזה שיש חיוב גמור לכל הפחות לראות נר חנוכה, ועל כן גם מי שהדליקו עליו בביתו חייב בכך. (עיין בבגדי ישע שם ס"ק ג המסביר כיצד המרדכי מדייק כן בגמרא.) אבל הרשב"א (בחידושו) והר"ן (שבת י. מדפי הרי"ף ד"ה 'אמרי') חולקים על המרדכי, וזה לשון:

"ומסתברא דלא הוזקקה ברכה זו אלא למי שלא הדליק ולא הדליקו עליו בתוך ביתו ואינו עתיד להדליק הלילה. הא לאו הכי לא. שלא מצינו יוצא במצוה שיתחייב לחזור ולברך על הראיה".

סיום דברי הר"ן אכן מעורר קושיא גדולה על המרדכי, כיצד יתחייב לראות ולברך אם כבר יצא ידי חובה במה שהדליקו עליו בביתו.

ט. גדר ברכת הרואה נר חנוכה

והנה התוספות (סוכה מו. ד"ה 'הרואה') והרא"ש (בתוספותיו שם) מסבירים בשני אופנים מדוע חייבו חכמים לברך גם על ראיית הנרות בלבד:

"משום חביבות הנס, וגם משום שיש כמה בני אדם שאין להם בתים ואין בידם לקיים המצוה".

מסקנתם היא שטעם הראשון מובן יותר, שהרי על הטעם השני יש להקשות ממצות מזוזה, שלא מצינו שתקנו חכמים דרך לקיים המצווה למי שאין לו בית. אך מכל מקום ברור לפי טעם זה שברכת הרואה מיועדת רק למי שלא יצא ידי חובתו. אלא שלא נתבאר בדבריהם אם מי שאין לו בית חייב עכ"פ לראות את הנרות, או שרק אם במקרה ראה מברך. לפי הטעם הראשון אי אפשר להכריע אם הברכה שייכת גם במי שכבר יצא ידי חובה במי שהדליקו עליו בביתו; וגם יש להסתפק אם חייב לראות את הנרות או שמא תלוי הדבר אם ראם במקרה, ובוה נחלקו האחרונים: המגן אברהם (סימן תרעז ס"ק א) כתב שממה שהתוספות לא כתבו בפשטות שר נר חנוכה שונה ממצות מזוזה בכך שיש מצוה לראותו, מוכח שלדעתם אין בזה מצוה מיוחדת. אבל החתם סופר (בחידושו לשת כג. ד"ה 'והיכן') כתב שזו גופא כוונת התוספות שמשום חביבות הנס יש מצוה מיוחדת לראות את הנרות.

בביאור הענין נראה לומר כך: בחנוכה אנו מציינים שני ניסים, נס פך השמן וניסי המלחמה ביוונים; על ניסי המלחמה אנו מודים באמירת על הניסים בתפילה, וגם ההלל מכוון לכך, כפי שלמדנו בגמרא (מגילה יד.). שעל נס של הצלה אומרים הלל, וגם אם לכתחילה לא רצו היוונים להשמיד אותנו מ"מ מכיון שנכנסו לקשרי מלחמה עמם בוודאי שהיתה שם סכנת נפשות לעם והיה זה נס של הצלה. מאידך על נס פך השמן אנו מודים בהדלקת הנרות, כך תקנו חכמים להודות לה' - לעשות מעשה המזכיר את הנס.

מעתה מי שאין לו בית ואינו יכול לקיים את המצווה (לפי שיטת תוספות זו) האם יתכן שלא יוכל להודות על הנס?! לכן תקנו חכמים ברכת הרואה שגם ע"י הראיה בלבד יכול לברך ולהודות. מסתבר אם כן שזו חובה גמורה, כפי שחייב כל אדם להודות לה' בהדלקת הנר בפתח ביתו, כך חייב מי שאין לו בית להודות לה' על ידי ראיית הנרות. והטעם שתיקנו כן דווקא בנר חנוכה הוא משום חביבות הנס. (השווה גם עם לשון הרמב"ם הלכות חנוכה פרק ד הלכה יב "מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאוד, וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הניסים שעשה לנו").

לפי הסבר זה משתלבים שני טעמי התוספות לטעם אחד: התקנה נתקנה **בעבור** מי שאין לו בית, **והטעם** לתקנה הוא משום חביבות הנס. מיהא עולה מהסבר זה שהתוספות סוברים כהרשב"א והר"ן שמי שיצא ידי חובתו אינו צריך לברך ברכה זו, ומי שאין לו בית חייב בה. אלא שיש לעיין אם אין נרות לראות אם מחוייב להדליק נרות לעצמו ויברך עליהם ברכת הרואה בלבד.

ובשיעורי הגרי"ד סולובייצ'יק (למסכת סוכה שם) כתב בדעת התוספות שאלו שני תירוצים נפרדים, והוסיף לבאר את ההסבר הראשון של חביבות הנס "כי דווקא בנר חנוכה מהווה פרסום הנס חלק מגוף המצוה, ולפיכך מדין פרסום הנס יש קיום מצוה בראיה הנרות". ויסוד סברא זו כבר מובאת בשדי חמד (ח"ח מערכת חנוכה אות ג) בשם הג"ר שלמה הכהן מוילנא, שעיקר המצוה הוא משום פרסומי ניסא ועל כן מדליק בפתח הבית כדי שהכל יקלסו לה', וכיון שהוא ג"כ מן הרואים יש לו חלק במצוה ועל כן שפיר מברך. מתוך כך הוסיף והוציא חידוש גדול לדינא, שאם רואה נרות שדלקו כבר חצי שעה אין מברך.

אלא שסברא זו צריכה עיון, שהרי בפשטות המדליק אכן מפרסם את הנס, כלשון הרמב"ם (שם פרק ג הלכה ג) "ומדליקין בהן הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה משמונת הלילות להראות ולגלות הנס", אבל הרואה אינו מפרסם את הנס, אלא שאצלו התפרסם הנס, והוא בראיתו מקיים את ההודאה עליו.

י. בירור שיטת ה'מרדכי'

מעתה נכונים אנו להבין את דעת המרדכי הסובר שגם מי שכבר יצא ידי חובה במה שהדליקו עליו בתוך ביתו חייב בראיית הנרות: לפי מה שנתבאר עולה שני דינים מתקיימים בהדלקת הנר: פרסום הנס וחובת הודאה. פרסום הנס נעשה בהדלקה בפתח הבית. מכיוון שעיקר המצוה הוא במה שמתפרסם ברבים ענין הנס ע"י הנרות, יוצא ידי חובה גם כשאשתו מדליקה עליו, שבכך מתפרסם הנס בדיוק כפי שהיה מתפרסם אם הוא עצמו היה מדליק. בזה מובן מדוע יכול לצאת ידי חובה ע"י שליח מה שלא מצינו בזה בשאר המצות, שבכאן גדר המצוה הוא בתוצאה, בפרסום, וזה שייך גם בשליח.

חובת ההודאה היא חובת האדם עצמו כלפי רבש"ע, ובכל מקום שהוא צריך להודות לה', ובזה כמובן אי אפשר לצאת ידי חובה בהודאת אחר לה'. לכן סובר המרדכי דאדם אכן יוצא ידי חובת פרסומי ניסא במה שמדליקים עליו בתוך ביתו, אבל ידי חובת הודאה לא יצא, ועל כן חייב לראות את הנרות כדי שיוכל לקיים את המצוה. בזה מיושבת כמובן קושיית הר"ן שלא מצינו מי שיוצא ידי חובה שיהא חייב בברכה.

ומצאתי שכבר עמד על כך הב"ח (סימן תרעו סעיף ג) התמה על החולקים על המרדכי:

"ותימה דמה שמדליקין עליו בביתו אינו בא אלא לפטור אותו מחיוב המוטל על ממונו להדליק נרות לפרסם הנס ברבים, אבל ההודאה על הנס וברכת שהחיינו הוא החיוב על גופו ומזה לא נפטור כשמדליקין עליו, אם לא שעמד שם וענה אמן".

ובמאירי (שבת שם, הביאו גם בביאור הלכה תרצב, א ד"ה שהחיינו) כתב עוד שנראה שמי שנמצא במקום שגם אינו יכול לראות את הנרות שיברך שעשה ניסים ושהחיינו בכל אופן, משום שחובת ההודאה היא חובתו של אדם בכל מקום ובכל עת. ובאמת גם המגיד משנה (שם הלכה ד) כתב שגם הרמב"ם סובר כהמרדכי, והדברים מתאימים.

דבר זה שבעצם הראיה של הנרות יש הודאה על הנס, אנו אומרים כל פעם בהדלקת הנרות ככתוב במסכת סופרים (פרק כ הלכה ו לפי נוסח הטור סימן תרעז):

"הנרות הללו שאנו מדליקין וכו' ואין לנו רשות להשתמש בהן אלא לראותן בלבד, כדי להודות ולהלל לשמך הגדול על נפלאותיך ועל ניסידך ועל ישועתיך".

(על פי זה יש להבין גם את מה שכתב המהרש"ל בתשובה (סימן עז, הביאו המשנה ברורה תרעה ס"ק ט) שסומא חייב בהדלקת נר חנוכה, דהיינו טעמא שבהדלקה יש את פרסום הנס לאחרים, ואין נפק"מ את הוא רואה את הנרות אם לאו, שראיתו נוגעת רק למצות ההודאה ולא למצות פרסום הנס).

אבל הפרי חדש (סימן תרעז ס"ק ג) כתב:

"פשיטא דליכא חיוב על ראיית נר חנוכה, ולישנא דגמרא הוי הרואה מברך שתים ולא קאמר דחייב לראות. ואפילו אי בעו להדליק בלא ברכה כדי לברך הב' ברכות האחרות שהן שעשה ניסים ושהחיינו לאו מילתא היא, דכיוון דלא מחייבי להדליק הוי ליה נר הרשות ולא נר מצוה והוי ברכות לבטלה, והכי נקטינן".

אמנם לפי מה שכתבנו עולה שיש חיוב לראות, וכל המחלוקת בין הראשונים היא באדם שכבר יצא ידי חובה, אבל מי שלא הדליקו עליו בביתו נראה בפשטות שחייב לראות, וכ"כ הנצי"ב בהעמק שאלה (סימן כו ס"ק ו):

"והא פשיטא דמי שאין לו כלל אפילו להשתתף דמצוה למחזי ולברך כדי לזכור הנס, אלא שאם כבר הדליקו עליו ויצא ידי חובת הדלקה, בהא פליגי אי נפטר ג"כ ממצות ראייה או לא".

גם דיוקו של הפר"ח מדברי הגמרא ניתן לדחות כפי שהסביר ה'בגדי ישעי' (המצויין לעיל). ועולה מכך שאכן חייב אדם זה שלא הדליקו עליו לראות נרות, ואם אין לו יהיה חייב להדליק נרות בכדי שיוכל לברך עליהן לכל הפחות את ברכת הרואה. (כ"ש לפמשי"כ לעיל שחובת ההדלקה להלכה אינה תלויה בבית וחייב להדליק בכל מקום שנמצא אם לא הדליקו עליו בביתו.) אלא שיש לציין שבתוספות הרי"ד (שם) הלשון היא שחייב לברך "מפני שראה" ומשמע קצת כהפר"ח, אך מכל מקום אין בדיוק זה בכדי לסמוך ולהכריע כהפר"ח.

יא. מסקנת ההלכה

השו"ע (סימן תרעו סעיף ג) פסק שלא כדעת המרדכי, שאם הדליקו עליו בביתו אינו צריך לברך, מאידך בסימן תרעז (סעיף ג) כתב בסתמא בשם יש אומרים שצריך לברך, והעירו בזה האחרונים, וראה בשער הציון (סימן תרעז ס"ק כא) מש"כ ליישב בדוחק בשם המאמר מרדכי. מכל מקום הרמ"א (סימן תרעז) כתב שנוהגין כהמרדכי, וכן דעת מהרש"ל (בתשובה סימן פה), ב"ח (סימן תרעז), שלי"ה (מסכת תמיד, נר מצוה), ערוך השלחן (סימן תרעו סעיף ז) ועוד. אבל המגן אברהם (שם ס"ק א), הטי"ז (שם ס"ק ז) ומשנה ברורה (שם תרעו ס"ק ו) כתבו שיש בזה ספק ברכות ולא יברך.

ונראה שאם אין מדליקין עליו בביתו חייב לראות לכל הפחות את הנרות, גם אם לא נמצא בבית, לפי מה שכתבנו לעיל להוכיח שחובת ההדלקה אינה תלויה בבית כלל.

לכן נראה לענ"ד שחיילים שנמצאים בשטח ואין מדליקין עליהם בבית (כמחלוקת הפוסקים הידועה ביחס לבחורי ישיבות) חייבים להדליק ולברך, ואם יכולים להתכנס ולהתפלל שם תפילת ערבית מה טוב, שאז אפשר ויהיה לזה גם דין של בית הכנסת שמדליקין בו ג"כ נרות.

